

הוראת עברית בחו"ל

הקניית התרבות הישראלית ללומדי עברית בארצות הברית

רונית אנגל ↙

המאמר מציע דרכים להקניית התרבות הישראלית העכשווית לתלמידים באוניברסיטאות בארצות הברית במסגרת הוראת השפה העברית. להדגמה הוא מציע מערך שיעור המבוסס על מחזהו האחרון של הלל מיטלפונקט מסילה לדמשק.

הקדמה: מהי ה'תרבות' שמבקשים להקנות

לימוד שפות זרות פותח אשנב לתרבויות אחרות - כך נהוג להסביר את חיוניות מקומן של השפות הזרות בתוכנית הלימודים האוניברסיטאית. ואולם האמרה מציבה מיד שתי שאלות יסוד: (א) מה אמורים התלמידים לראות מבעד לאשנב? (ב) כיצד פותחים להם את האשנב בשפה שאינה שגורה בפייהם? להלן אֶדְרֵשׁ לשתי השאלות האלה לאור ניסיוני בהוראת עברית באוניברסיטת עילית אחת בארצות הברית.

התשובה לשאלה הראשונה נובעת מעצם המושג 'תרבות'. למילה הזאת הוראות רבות, אך כולן קשורות לרעיון הריבוי, הגידול, הטיפוח. הוא הדין במילה המקבילה בשפות המערביות - culture - הגזורה מהפועל הלטיני colere, שפירושו 'לטפח' או 'להעלות' (חישבו על המילה agriculture - 'טיפוח השדה' - [שדה - ager בלטינית]). הפועל colere הוא השורש של שתי מילים אנגליות נוספות: cultivate (אף היא 'לטפח') ו-cult (פולחן, העלאת דמות או חפץ לרמה של מושא להערצה ואף לסגידה). 'קולטורה' או 'תרבות' נתפסת אפוא (לפחות מאז המאה ה-19) בתור סך כל הפעילויות החברתיות שמטרתן לברר אלו ערכים מבקשת החברה לטפח ולהעביר לדורות הבאים, אלו לשנות ולהעביר בצורה מתוקנת ואלו לגנוז ולהסתיר מהצאצאים. הברור מתבצע בעזרת שיח מתמשך שבו נותנת החברה לעצמה דין וחשבון על עברה ועל מורשתה הרוחנית. בשיח הזה מועלות השקפות ודעות שונות, המוצאות ביטוי בכלים שונים - הגותיים, עיתונאיים, ספרותיים, מוסיקליים, ויזואליים, קולינריים, התנהגותיים, לחוד או בשילובים של שני כלים או יותר ביחד. מכאן שהקניית התרבות פירושה - בעיני לפחות - טיפוח היכולת להיעזר בכלי הביטוי העיקריים של השיח התרבותי על מנת להבין אותו ואולי אף להשתתף בו. לשון אחר: מבעד לאשנב לתרבות הנפתח לו עקב לימוד שפה, התלמיד אמור לראות מגוון רחב של כלי ביטוי המעבירים את השיח התרבותי העכשווי בפועל.

רונית אנגל היא מנהלת התוכנית להוראת עברית באוניברסיטת פנסילוניה.

הלומדים ורקעם בקורס השפה העברית אצלנו

בחברה הישראלית מתנהל דיון ער ונוקב על ערכי היסוד שלה - דיון שהספרות, התאטרון, העיתונות, הטלוויזיה, המוסיקה, האדריכלות, הציור, האמנות הפלסטית ואף הבישול ממלאים בו תפקיד פעיל. כיצד ניתן להפגיש את התלמיד עם הדיון הזה כפי שהוא מתנהל בכלים השונים האלה ולאפשר לו גישה בלתי אמצעית אליו?

התשובה לשאלה הזאת תלויה במידה רבה בתלמיד עצמו. בתוכנית שלנו מדובר בעיקר בתלמידי השנה השלישית, דהיינו סמסטר חמישי ללימוד העברית. השיעור המשמש את המטרה שתוארה לעיל אינו קורס חובה אלא המשך לשיעורים המיועדים להקניית ארבע המיומנויות הלשוניות הבסיסיות - הבנת הנשמע, דיבור, הבנת הנקרא והבעה בכתב. הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת פנסילוניה דורשת מכל תלמיד להגיע לרמת בקיאות בארבע המיומנויות האלה כפי שזו נקבעה על ידי ACTFL (המועצה האמריקנית להוראת שפות זרות). רק לאחר שהגיע התלמיד לרמה הזאת הוא רשאי להירשם לשיעור שמדובר בו כאן.

לשיעור הזה נרשמים בדרך כלל שני סוגים של תלמידים. ישנם אלה שבאו ללא כל רקע מוקדם בשפה והתחילו אצלנו מהסמסטר הראשון. התלמידים מהסוג הזה הם יהודים ולא יהודים כאחד - לפעמים גם סטודנטים מוסלמים הבאים אלינו ללימודי דוקטורט מירדן, מצרים, מרוקו ולבנון או אפילו מאינדונזיה. אולם הרוב הגדול של הסטודנטים שלנו הם אלה שסיימו את לימודיהם היסודיים והתיכונים בבתי ספר יהודיים. רוב בתי הספר האלה שמים את הדגש על התכנים הדתיים של היהדות. עקב כך ההיכרות של התלמידים עם העברית היא בעיקר מתוך המקרא, סידור התפילה, וספרות המדרש. חלק מהתלמידים ביקרו בארץ לתקופות קצרות, אך הם אינם מעורים היטב בחוויה הישראלית היומיומית. הם לא למדו את תולדות היישוב ומדינת ישראל בצורה סדירה אלא שמעו לכל היותר פרקים נבחרים, תוך דילוגים רבים. מעניין לציין שהקפיצה מן העת העתיקה לתקופת המדינה, המיוחסת בדרך כלל לאידאולוגיה הציונית החילונית, מוצאת ביטוי מובהק במוסדות התורניים בארה"ב, שהזיקה שלהם לציונות היא סלקטיבית ביותר. הפרקים בהיסטוריה הנלמדים בבתי הספר היהודיים בדרך כלל מובאים במגמה להמחיש איזה ערך דתי או ציבורי המתאים להשקפתם האידאולוגית.

בשני המקרים מדובר אפוא בתלמידים שחסרים להם תוכני רקע בסיסיים שהסופר הישראלי (או המחזאי, העיתונאי, המוסיקאי או האמן) יכול להניח את נוכחותם אצל קהל היעד שלו. אחד האתגרים הראשונים בהקניית התרבות הישראלית לתלמידים כאלה הוא אפוא לאתר חומר המספק הזדמנויות נוחות להשלמת החסר תוך כדי ההוראה וכחלק אינטגרלי ממנה. שנים רבות התמודדתי עם האתגר הזה, עד שגיליתי מחזות אחדים בעלי אופי היסטורי שנכתבו בשנים האחרונות, העונים יפה על הצרכים הפדגוגיים שלנו וגם מהווים תרומות חשובות בזכות עצמם לשיח התרבותי הישראלי העכשווי. אכתוב כאן על אחד מהם כדי להמחיש את כוונותיי.

מחזה המייצג את החוויה הישראלית

הטקסט הוא המחזה של הלל מיטלפונקט, *מסילה לדמשק*, שהוצג בתאטרון הבימה ב-2010. המחזה מספר את סיפורה של *שרה*, יהודייה מרוסיה החיה בארץ ישראל המנדטורית בשנת 1942. שרה גרה בחיפה ועובדת בתור מזכירתו של *פתחי*, עורך דין ערבי המגלה כלפיה יחס אבהי עקב קשרי ידידות אמיצים שנרקמו בעבר בינו לבין אביה של שרה. לשרה אח לא יוצלח בשם *שלומי*, הלומד באוניברסיטה העברית בירושלים, והוא תלוי בה כלכלית. גם פתחי תומך

בסטודנט - בנו ג'לאל, הלומד כלכלה באוניברסיטת לונדון. בניגוד לשרה ולפתחי, שלהם השקפת עולם קוסמופוליטית והם מצרים על המתח המחריף והולך בין ערבים ליהודים, נמשכים שני הסטודנטים לתנועות לאומיות קיצוניות - שלומי ללח"י וג'לאל למפלגת איסתיקלאל. שניהם מתנגדים בחריפות לא רק לקשר האישי בין שרה לפתחי אלא לקשרים כלשהם עם בני הלאום האחר וכן עם הכוחות הבריטיים העומדים בפני מתקפה גרמנית צפויה. ג'לאל מייחל לכיבוש מהיר של ארץ ישראל על ידי כוחותיו של רומל, ואף שלומי רואה בבריטים ולא דווקא בגרמנים את אויביו האמתיים של היישוב היהודי בישראל. את הכוח הבריטי מייצג במחזה *ג'ון*, קצין מודיעין המנהל רומן אהבים עם *ניני*, יתומה יהודייה הגרה אצל שרה בדירה. הוריה של ניני נרצחו לנגד עיניה ביפו בפרעות 1936. כל תקוותה של ניני היא להיות זמרת מפורסמת ולשיר באלברט הול שבלונדון. כעת היא שרה במועדון חיפאי שחיילים בריטיים מרבים לבקר בו. גם לשרה מאהב - *קפלן* הנשוי, איש ההגנה, אשר אינו בוחל בהפעלתה של שרה לצורכי המאבק הלאומי כפי שהוא מבין אותו.

מרשימת הדמויות ניתן להבין אלו נושאים ושאלות עומדים במרכז המחזה: תיחום הגבולות החברתיים, הגדרת האחר, תפקידה של הלאומיות בקביעת הזהות האישית, חלוקת האחריות והנאמנות בין הפרט לקולקטיב - האם המחויבות האינדיווידואלית קודמת למחויבות הקולקטיביות, *ומהו אותו קולקטיב שהאינדיווידואל חייב לו את נאמנותו?* - והכול על רקע המאבק המתגבש על עתידה של ארץ ישראל. המחזה מנגיד כמיהה נואשת לחיים פרטיים, לאהבה ולידידות מצד אחד עם תחושת מחויבות קיבוצית חזקה הנוצרת עקב סכסוך לאומי חסר פשרות מצד שני. בסיפור שהמחזאי מספר הקולקטיב מנצח את הפרט, אך לא את הקולקטיב שכנגד. כדברי שרה בתמונת הפתיחה של המחזה, המתרחשת ב-1957, לאחר סיומה המוצלח לכאורה של המערכה היהודית נגד הבריטים והערבים: 'אנחנו נמשיך להילחם על הארץ הזו עד קץ הימים'. והלחימה הצפויה אינה רק בין יהודים לערבים אלא גם בין יהודים לבין עצמם. אכן, אחד הנושאים המרכזיים במחזה הוא האלימות הגוברת בתוך המחנה היהודי, המגיעה לכדי שפיכות דמים.

מה עושים עם המחזה בכיתה

ברי שהסוגיות שהמחזה ממחיש עומדות בלב לבו של השיח התרבותי הישראלי העכשווי. בין היתר, תרמה הסיטואציה ההיסטורית המוצגת בו לגיבוש המושגים ימין ושמאל המגדירים את הזהויות הפוליטיות של התושבים היהודיים בישראל עד עצם היום הזה. המתח בין הגושים האלה יכול עדיין להגיע לממדים מעוררי דאגה. אני רוצה שהתלמידים יבינו את המונחים הבסיסיים המנחים את השיח התרבותי בישראל כיום והמגדירים את נקודותיו הרגישות. ואולם לא כל אחד שמתבטא במונחים אלה בקיא בתולדותיהם. יש במחזה כדי להוביל את התלמידים אל היעד הזה ביעילות מרבית. השאלה העומדת בפני המורה היא, כמובן, כיצד מממשים את הפוטנציאל הטמון במחזה לשתי המטרות?

ברי שאנו מתחילים בהבנת אוצר המילים. כאן מתגלה אחד היתרונות הפדגוגיים של המחזה הזה: המִשלב הלשוני שלו אינו גבוה, מפני שלגבי רוב הדמויות במחזה העברית איננה שפת אם, כך שהן נאלצות מטבע הדברים להביע את מחשבותיהן בשפה פשוטה יחסית. כמו כן הדיאלוגים הם קצרים למדי, מה שמקל על הוראת אוצר המילים לתלמיד.

אתגר רציני יותר הוא הבהרת ההקשרים ההיסטוריים. ואולם, למרבה המזל, גיליתי שהסיפור ההיסטורי ממש מלהיב את התלמידים. הרי הם וגם הוריהם נולדו כאשר מדינת ישראל הייתה

כבר עובדה קיימת, והם מופתעים ביותר מהיחסים הסבוכים עם השלטון הבריטי ומזועזעים עד עומק נפשם לגלות את הקרע האידיאולוגי ביישוב היהודי ואת האלימות ביחסים בין היהודים לבין עצמם. מכיוון שהחומר כל כך מאתגר אותם הם ממלאים ברצון אחר בקשתי לבדוק את הערכים הרלוונטיים בוויקיפדיה העברית ולכתוב עליהם (בשפת היעד כמובן). כל תלמיד בוחר ערך כגון 'הגנה', 'ניל", 'לח", 'תוכנית מצדה' וכדומה, ואחרי כן הם מדווחים על כך, כל אחד בתורו, בפני הכיתה כולה. עלי לציין שהמחזה מעניין אותם במידה כזו שהם ממהרים וקוראים בו יותר ממה שאני מטילה עליהם לקראת השיעור הבא - תופעה נדירה כשלעצמה.

לאחר קריאת המחזה בכיתה והבהרת תכניו הבסיסיים, אנו מנתחים את הדמויות השונות ומשתדלים לרדת לסוף התנהגותן ומניעיהן בהקשר של זמנן. המטרה היא ליצור אמפתיה עם כל הדמויות, על מנת להבין כיצד הגיעה כל אחת מהן לעמדתה. אני מנסה, על כן, להעביר את השיחה לאפיקים אקטואליים. אני מתחילה בשאלה הדורשת אמפתיה אף היא: מה יכול היה להניע מחזאי ישראלי בימינו, החי בסביבה בעלת כל כך הרבה בעיות אקטואליות, להעלות תמונה משנת 1942? איזה עניין יכול הציבור דובר העברית בישראל של היום למצוא במחזה הזה?

כדי לעזור לתלמידים להתמודד עם השאלות האלה אני מפנה את תשומת לבם למקרים אחרים בהיסטוריה המודרנית שבהם התקוממו יהודים נגד יהודים ואף שלחו יד בהם. רובם מודעים לרצח יצחק רבין, ואנו מתבוננים בתמונות האנדרטה לזכרו בכיכר בתל אביב הנושאת את שמו וקוראים דברים שנכתבו אחרי הירצחו. אך אני מנצלת את ההזדמנות לדבר גם על רצח חיים ארלוזורוב ב-1933, ואנו מסתכלים על תמונות של האנדרטה שהוקמה לא מכבר בחוף תל אביב לציון המאורע הזה. משם אנו מדרימים כביכול כ-500 מטר לאורך הטיילת ומביטים באנדרטה שלישית, אף היא פרי של השנים האחרונות - זו של הספינה אלטלנה, הנושאת את הכתובת: 'מלחמת אחים - לעולם לא'. בדרך זו אני גם מפגישה את התלמידים עם ביטויים ויזואליים של השיח התרבותי שהמחזה הוא חלק ממנו וגם חושפת אותם לממדים נוספים שלו. למשל, הכתובת שבאנדרטה לאלטלנה מעלה מאליה את השאלה: מי הם האחים? מי שייך לקבוצה שלנו, ומי לא?

מה לומדים התלמידים מן העיסוק במחזה

מה שהתלמידים לומדים כאן הוא שפרשיות מן ההיסטוריה הקרובה יחסית מניעות עדיין את השיח התרבותי כיום. ואולם השיח הזה טומן בחובו יחס *משתנה*, אל העבר. כדי לחשוף את התלמידים אל האופי הנזיל של השיח נהגתי בשנים האחרונות להביא בעקבות המחזה יצירה מתקופה אחרת המשקפת אף היא את שנות המאבק על המדינה - הכרך הראשון של הסדרה 'חסמבה' (אני מנצלת את קרבת האנדרטה לזכר ארלוזורוב למקום הימצאותה של המערה החשמלית המיתולוגית לשם מעבֵר חֶלֶק לטקסט הזה). הכוונה העיקרית שלי בקריאת הפרקים הראשונים של הספר הזה היא להפנות את תשומת לבם של התלמידים ליחס השונה העולה ממנו לסיטואציות המתוארות במחזה של מיטלפונקט שנכתב שנים מאוחר יותר. כתוצר לוואי הם מגלים גם כמה מהשינויים שחלו בשפה העברית בשישים השנים האחרונות - גילוי שיש בו לשמש קרש קפיצה לדיון בגורמים המשפיעים על התפתחותן של הלשון ושל התרבות המתבטאת בה.

מסילה לדמשק הוא רק טקסט אחד מני רבים הבאים בחשבון להשגת המטרות שתיארתי כאן.

מחזה אחר שנקרא ברצון על ידי התלמידים הוא סיפור משפחתי של עדנה מזי"א. מחזה חדש וחשוב המועלה בימים אלה ב'הבימה': הילכו שניים יחדיו, מאת א"ב יהושע. התלמידים מגלים עניין רב בפגישה - האמתית - שהתקיימה בלונדון בין בן-גוריון וז'בוטינסקי. סיפורים קצרצרים של אתגר קרת, שבהם משתקפים הלכי הרוח של התרבות הישראלית, הם אמצעי אחר להקניית לסטודנט האמריקני. אני מקווה שהצלחתי להעביר את עיקרי הגישה הפדגוגית שלי לטקסטים האלה.